१. जिल्लाको भौगोलिक अवस्था

रौतहट नेपालको दक्षिणपूर्वी तराई क्षेत्रमा अवस्थित एक जिल्ला हो । रौतहट जिल्लाको पूर्वमा सर्लाही, पश्चिममा बारा,उत्तरमा मकवानपुर र दक्षिणमा भारतको बिहार राज्यको सीतामढी र पूर्वी चम्पारण जिल्ला पर्दछ । समुद्र सतहबाट १२२ मिटर देखि २४४ मिटरसम्मको उचाईमा अवस्थित रौतहट जिल्ला १,१२६ वर्ग किलोमिटर क्षेत्रमा फैलीएको छ । गौर रौतहट जिल्लाको सदरमुकाम हो ।

रौतहट २६ डिग्री १४" देखि २६ डिग्री १४" अक्षांश र ८५ डिग्री १४" देखि ८५ डिग्री ३०" सम्मको पूर्वी देशान्तरमा फैलिएको छ । उष्ण तथा समशितोष्ण हावापानी रहने यस क्षेत्रमा २१२५ मिलिमिटरसम्म वर्षा हुन्छ । यस जिल्लालाई पूवमा सर्लाही सँग बागमती नदीले छुट्याएको छ । पश्चिममा बारा जिल्ला, उत्तरमा मकवानपुर जिल्लालाई रौतहट चुरे श्रृंखलाको उच्च भागले छुट्याएको छ । दक्षिणमा छिमेकी देश भारतको उत्तर राज्य विहारको बैरगनियाँ क्षेत्र पर्दछ । जहाँबाट नेपाली क्रान्तिको प्रथम शुरूवात भएको थियो ।

त्यो भन्दा पनि पहिले नेपाल एकिकरण हुनु पूर्व जय प्रकाश मल्ल द्वारा झिकाइएका बंगालका सुल्तानका फौजलाई लखेडदै आएका गोर्खाली सेना र वंगाली सेना बीच रौतहटको संग्रामपुरमा लाडाँइ भएको, समनपुरमा पुग्दा युद्ध समाप्ती भएको, र विश्रामपुरमा पुगी नेपाली सेनाले विजयोत्सव मनाई ऐतिहासिक राजदेवी मन्दिरमा पूजापाठ बली भोग चढाई र्फिता भएको भन्ने कुरा प्रचलित रहेको छ ।

आदीवासी तराई मुलका मानिसहरुको बसोबास रहेको रौतहट जिल्लाको नाम राउत र हट भन्ने दुई शब्दहरु मिलेर बनेको हो । राउत भन्नाले खासगरी यादव (ग्वाला) जातीको थरलाई बुझाउँछ र हट शब्दको अर्थ बजार हुन्छ । हट शब्द हाटमा अपभ्रंस भएर रौतहट बनेको हो । यसप्रकार रौतहट शब्दको अर्थ यादवहरुको वस्ती भएको ठाउँ भन्ने हुन्छ ।

२.जिल्लाको सानो चिनारी

क्षेत्रफल–	५५२६ वर्ग कि.मी.
कृषि क्षेत्र	५८ प्रतिशत
वन क्षेत्र	२६ प्रतिशत
निर्वाचन क्षेत्र–	६ वटा
ईलाका संख्या–	१५ वटा
नगरपालिका–	३ वटा
गा.वि.स.–	८४ वटा
पूर्वमा सर्लाही र पश्चिम बारा जिल्लाको दूरी–	३३ कि.मी.
नेपाल, भारत र यस जिल्ला सम्मको सीमा स्तम्भ संख्या–	१३३ वटा
ठूलो सीमा स्तम्भ संख्या–	३७ वटा
सानो सीमा स्तम्भ संख्या–	९६ वटा
जिल्लाको जनसंख्या–	६,८६,७२२
महिलाको जनसंख्या–	३,३५,६४३
पुरुषको जनसंख्या–	३,५१,०७९

(राष्ट्रिय जनगणना २०६८ अनुसार)

३. जिल्लाको सामाजिक र आर्थिक अवस्था

(क) सामाजिक अवस्था यस जिल्ला यादव, मुसलमान, तेली, कानु, राजपुत,थारु, ब्राह्मण, कायस्थ, तत्मा, मुसहर, कल्वार, नेवार, मगर, साह, चमार, दुसाध आदि मुख्य जनजातिहरु बसोवास गरेको पाईन्छ । भाषाभाषीहरुको हकमा बाजीका, भोजपुरी,मैथली नेपाली,थारु, हिन्दी आदि छन् । सरकारी काम काजको भाषा नेपाली भाषा रहेता पनि भित्री गाउँ घरको स्कुलहरुमा प्राय पठन पाठनको क्रममा स्थानिय भाषा नै बढी प्रयोगमा रहेको पाईन्छ ।

(ख) आर्थिक अवस्था रौतहट जिल्लामा सडक संजाल मध्ये मुख्य गौर–चन्द्रनिगाहपुर,पौराई–धन्सार,गौर–बंकुल,लक्ष्मिपुर–बेलबिस्वा–गौर,औरैया–कोपुवा,बंकुल–निजगढ,गरुडा–कटहरिया,गरुडा–समनपुर आदि मुख्य मुख्य सडक संजाल हुन ।

यसमा लक्ष्मिपुर, बेलबिस्वा, गौर, औरैया, बन्जरहा, रामपुरखाप रबंकुर नेपाल भारत सीमा क्षेत्रमा रहेका मुख्य मुख्य नाकाहरु हुन । आन्तरिक व्यापारिक नाकाहरुमा मत्सरी,समनपुर विश्रामपुर, गरुडा, कटहरिया,चन्द्रनिगाहपुर बढी चल्तिका व्यापारी नाका हुन । यस रौतहट जिल्लामा गौर न.पा. २ स्थितमा र गा.बि.स. सरमुजवा ८ स्थितमा गरि ठुलो र सानो भन्सार कार्यालय रहेको र यि दुई नाकाबाट सहजरुपमा जिल्ला आपूर्ति भईरहेको देखीन्छ ।

यस जिल्ला मुसलमान, यादव, राजपुत, थारु, तेली, ब्राह्मण, कानु, कायस्थ, तत्मा, मुसहर, कल्वार, मगर र नेवार,साह,चमार,दुसाधआदि मुख्य जनजातिहरु बसोवास गरेको पाईन्छ। जस मध्ये मुसलमान,दुसाधजातीहरु बैदेशीक रोजगारमा लागेको देदिन्छ, राजपुत, यादव, मगर र थारु जातीहरु प्राय कृषी पेशामा देखिन्छन् । तेली, कानु, कलवार र नेवार जातीहरु व्यापारमा लागेको देखिन्छ र अन्य जाजातीहरु केही सरकारी नोकरी तथा बैदेशीक रोजगारमा लागेको भएर यस जिल्लाका आर्थिक अवस्था राम्रो रहेको पाईन्छ । बसाईं सरी आएका पहाडी समुदायका विविध जातजातिहरु मूलतः कृषि, सरकारी सेवा र वैदेशिक रोजगारीमा सरीक रहेको देखिन्छ ।

४. रौतहट जिल्लाको भौगोलिक विभाजन, भू-उपयोग तथा भिरालापन सम्बन्धी विवरण

भौगोलिक बनावट (भिरालोपन) को आधारमा रौतहट जिल्लालाई (१) शिवालिक क्षेत्र र (२) तराई क्षेत्र गरी दुई भागमा विभाजन गर्न सकिन्छ। शिवालिक क्षेत्रले जिल्लाको कूल भू–भागको ७.५५ प्रतिशत भाग मात्र ओगटेको छ भने बांकि ९२.५५ प्रतिशत भू–भाग तराई क्षेत्रमा पर्दछ । शिवालिक क्षेत्रमा पर्ने ७.५१५ प्रतिशत भू–भाग मध्ये ९१.१३५ जमिन २० डिग्रि भन्दा बढी भिरालो रहेको छ । जिल्लाको कूल भू–भाग मध्ये ८४.४३ प्रतिशत जमिन १ डिग्रि भन्दा कम भिरालो भएकोमा शिवालिकमा यस्तो जग्गा ०.०३५ प्रतिशत मात्र पर्दछ। तराई क्षेत्रको ९१.२४५प्रतिशत जमिन १ डिग्रि भन्दा कम भिरालो रहेकोछ। तराईमा ५ डिग्रिभन्दा बढी भिरालो जग्गा छैन । शिवालिक क्षेत्रमा जिल्लाको उत्तरी सीमानामा पर्ने कनकपुर, रंगपरु, चन्द्रनिगाहपुर, जुडिबेला र पौराई गरी पाँच (५) वटा गा.वि.स.हरुको उत्तरी भू–क्षेत्रमात्र पर्दछ। यस क्षेत्रको ८०५ भन्दा बढी जमिन जंगलले ढाकेको छ ।

५. जिल्लाको प्रशासनिक विभाजन

स्थानीय प्रशासन सञ्चालन गर्नको लागि रौतहट जिल्लामा १ जिल्ला विकास समिति, ३ नगरपालिका र ८४ गा.वि.स.हरु छन । जनसंख्या सम्बन्धी प्रकाशनहरुमा नगरपालिकालाई शहरी क्षेत्र र गा.वि.स.हरुले ओगटेको क्षेत्रलाई ग्रामिण क्षेत्रको रुपमा विभाजन गरी अध्ययन गर्ने गरिएको पाइन्छ । निर्वाचन क्षेत्र निर्धारण आयोग २०६३ र निर्वाचन क्षेत्र पुनरावलोकन आयोग २०६४को प्रतिवेदन अनुसार रौतहट जिल्लामा ६ वटा निर्वाचन क्षेत्र रहेका छन् । रौतहट जिल्लामा जिल्ला विकास समितका १५ वटा इलाका रहेका छन् । प्रशासनिक हिसाबमा (क) शिक्षाको प्रशासनले १४ वटा स्रोत केन्द्र–क्षेत्रमा, (ख) कृषि विकास कार्यालय र पशु विकास कार्यालयले ४–४ वटा सेवाकेन्द्र क्षेत्र एवं १२–१२ वटा उपकेन्द्र–क्षेत्रमा, (ग) जिल्ला वन प्रशासनले २ वटा इलाका वन कार्यालय अन्तर्गत ६–६ वटा रेन्जपोष्टको कार्यक्षेत्र अनुसार १२ भागमा, (घ) जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालयले ४ वटा प्राथमिक स्वास्थ्य केन्द्र र ८ वटा स्वास्थ्य चौकिको कार्यक्षेत्रमा, र (ङ) जिल्ला हुलाक कार्यालयले ११ वटा इलाका हुलाक अन्तगर्त ७६ अतिरिक्त हुलाकको कार्यक्षेत्रमा रौतहट जिल्लाको विभाजन गरेका छन । यी विभाजनहरु जिल्ला स्तरीय कार्यालयले स्थानीयस्तरसम्म आफ्नो सेवा विस्तार गर्ने क्रममा स्थापना भएका इकाईलाई जिम्मा दिइएका कार्यक्षेत्रहरु हनु । स्थानीयस्तरमा कार्यालय नभएका अड्डाहरुले कार्य सरलीकरणको लागि गा.वि.स.–गा.वि.स.को ब्लक छुट्टयाएर फाटँ विभाजन गरेका हुन्छन् । स्थानीयस्तरमा जनता सँग प्रत्यक्ष सम्पर्कमा रहि काम गर्ने इकाई कार्यालयहरुले मासिक/त्रैमासिक/वार्षिकरुपमा पेश गर्ने प्रतिवेदनको आधारमा जिल्लास्तरीय कार्यालयले आफ्नो समग्र वार्षिक प्रतिवेदन तयार पार्ने गदर्छन । तर शिक्षा र स्वास्थ्य कार्यालयले मात्र स्थानीयस्तरको वार्षिक डाटा प्रकाशमा ल्याउने गरेको देखिन्छ ।

६. जिल्लाका मुख्य नदि, खोला तथा सीमानाका गा.वि.स.हरु

मुख्य नदिहरु :– बाग्मती, लालबकैया, अरुवा, झाँझ, पौराई, चाँदी । खोलाहरु :– लामहा खोला, हर्दिया, धनसार खोला, गुजरा, खोडरी, भकवा आदि । बाग्मती नदिसँग जोडिएका गा.वि.स.हरु :– (१) पौराई, (२) विश्रामपुर, (३) रमौली बैरिया, (४) हर्दिया, (५) समनपुर, (६) मदनपुर, (७) गम्हरिया पर्सा, (८) गढी भगवानपुर, (९) पिप्रा राजवाडा, (१०) पिप्रा भवानीपुर (११) गंगापिप्रा, (१२) मत्सरी, (१३) बडहरवा, (१४) बसतपुर, (१५) राजदेवी र (१६) ब्रह्मपरी । लालबकैया नदिसँग सीमाना जोडिएका गा.वि.स.हरु :– (१) कनकपुर, (२) लक्ष्मीनिया, (३) फतुवा हर्षाहा, (४) सन्तपुर दोस्तीया, (५) टेंग्राहा, (६) सोनरनिया, (७) पथरा बधुरामपुर र (८) सरमुजवा ।

७. भारतसँग सीमाना जोडिएका गा.वि.स./न.पा.हरु र भन्सार नाकाहरु

भारतसंग सीमाना जाडिएका गा.वि.स./न.पा.हरु :– (१) राजदेवी, (२) ब्रह्मपुरी, (३) लक्ष्मिपुर बेलविछवा, (४) गौर नगरपालिका, (५) बन्जरहा, (६) औरैया, (७) मठिया, (८) जोकहा, (९) रामपुरखाप, (१०) नरकटिया र (११) सरमुजवा जिल्लामा रहेका भन्सार नाकाहरु :– (क) गौर भन्सार कार्यालय (ख) छोटी भन्सार कार्यालयहरु : ब्रह्मपुरी, औरैया, मठीया, बंकुल ।

८. रौतहट जिल्लाका धार्मिक तथा पर्यटकीय स्थलहरु

क्र.सं	धार्मिक स्थलको नाम	मेला लाग्ने दिन	प्रसिद्धिको कारण	
१	शिवनगर	श्रीपञ्चमी, महाशिवरात्री, बैशाख त्रयोदशी, श्रावण महिना, हरेक आइतबार	भगवान शिवको लिङ्गको दर्शन गरी भाकल पुरा हुने विश्वास गरिन्छ ।	
२	पौराई ब्रह्मस्थल	हरेक मंगलबार र शनिबार	भाकल पुरा हुने भएकोले	
३	राजदेवी		विजयादशमी देवीको दर्शन गर्न	
४	नुनथर	कार्तिक पूर्णिमा र श्रावण महिनाभर	यस ठाउँमा नुहाउनाले रोगहरु निको हुन्छ भन्ने विश्वास गरिन्छ	
५	पुरेनवा दरबार	ऐतिहासिक दरबार		